

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:

Rune Edberg och Anders Wikström

Engelsk översättning och språkgranskning:

Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Birgitta Birgersdotters relikfärd genom Sverige 1374

Ola Kyhlberg

Kring den heliga Birgitta – Birgitta Birgersdotter av Finstaätten, död 1373 – har en mycket stor litteratur vuxit fram. De relativt rikhaltiga källorna till hennes liv och verk har granskats ur många aspekter. En av de historiska frågorna är källkritisk, den om vissa platsbundna Birgittaminnens äkthet och djupare innebörd, till vilka knutits berättelser rörande färden genom Sverige till Vadstena med hennes kista våren 1374.

Den auktoritativa utsagan i *Breviarium Lincopense* (år 1493) till trots har Ragnhild Boström (Boström 2004) ställt sig helt avvisande till dess påstående, att Kapelludden i Bredsättra socken på Ölands östsida skulle ha varit de hemvändandes första svenska hamn. Å andra sidan finns två andra platser, båda på Kalmarsunds fastlandssida, till vilka knutits en mirakelberättelse respektive ett folkminne, möjligen en fornlämning. Den förra är Gränkulla/Stackaskär invid den gamla riksgränsen som omtalas i *Vita Katherinæ* från 1420-talet, den senare Kapellviken vid Gaddenäs i Ålem socken, som omtalas i *Rannsakningar* av år 1667–1684.

Den här uppsatsen ska bl. a. granska och diskutera käll- och informationsvärdet av dessa uppgifter och deras kontexter.

Utresan

Hösten 1349 anträdde Birgitta Birgersdotter /Finstaätten/ och dottern Katarina Ulfsdotter /Ulvåsaätten/ sin stora utlandsresa i sällskap med flera andra kvinnor och män för att delta i det kyrkliga jubelåret i Rom, som utflysts till påföljande år. Jubelåret skulle ägnas försoning och förlåtelse med anledning av pesten, som man uppfattade som en Guds straffdom över människorna (DS X 269; Collijn 1929:23; Klockars 1976:128; Fröjmark 1992). Det troligen inte särskilt anspråkslösa resesällskapet med den svenska furstinnan och hennes uppvaktning, familje- och hushållsmedlemmar och tjänare, kan närmast betecknas som en ”ambassad till kurian”.

Med tanke på att destinationen på andra sidan Östersjön var Stralsund bör först Söderköping och därefter Kalmar ha varit svenska utresehamnar.

Möjligen hade valet av tidpunkt för avresan påverkats av den snabbt annalkan-

de pandemin(?) Med tanke på de ledande släkternas internationella nätverk är det givet att man hade detaljerad kännedom om den annalkande faran. I ett samtida brev påbjöd kung Magnus Eriksson bl.a. allmosor inför den stora ”bråddöd” som närmade sig. Han säger sig ha hört skrämmande rykten om pesten och beskriver sjukdomens snabba rumsliga förlopp (DS 4515; Fogelklou 1919:111f.; Myrdal 2003:86f,152f.).

Ägarheterarkin kring det högt rankade godset Kråkerum invid dagens Mönsterås, som ägdes av Nils Turesson /Bielke; † 1364/ och Birgittas bror Israel Birgersson, som var kungens *officialis generalis*, m.a.o. svensk vicekung (DS 3712, 4826, 5883, 7071; Brunius & Ferm 1990:224), kom möjligen att drabbas redan detta år. Johan Hemmingsson /Lejonansikte, Hemming Ödglasons ätt/, hans hustru Ingeborg Anundsdotter /Vingätten/, brodern Arvid Hemmingsson, Nils Dannes /Bielke/, som var halvbror till Nils Turesson, och hans hustru Ingeborg Larsdotter, avled alla under pandemins första år. Om Ingeborg Anundsdotter sägs uttryckligen att hon drabbats av pesten. Birgittas svärson Eggard van Kyren avled troligen hösten år 1350, Sten Turesson /Bielke/, bror till Nils Turesson, dog detta år i Reval och Birgittas bror Israel Birgersson /Finstaätten/ i Riga, kanske också samma år, i varje fall före den 10 maj 1351. Möjligen var det därför inte kriget mot Novgorod, utan pesten, som drabbat de två sistnämnda (Fogelklou 1919:123f; Anthoni 1957:68f.; Gallén med bidrag av Liljeholm 1957 a:34ff; Klockars 1976:142; Brunius & Ferm 1990:224f; Nordberg 1995:87, 95ff; K.-U. Pettersson 1957; Möller & Gillingstam 1989; Lovén 1996:425).

Rom

Birgitta avled i Rom den 23 juli år 1373. Bisättningen på natten den 27 juli, enligt hennes egen önskan i kyrkan San Lorenzo in Panisperna, hade blivit fördröjd av att stora folkskaror samlats för att tillbe den heliga sierskan från Norden. Ryktet om Birgittas helighet spreds snabbt och San Lorenzo in Panisperna blev inom kort en välbesökt vallfartskyrka. Flera underverk uppges ha inträffat i samband med hennes bisättning i denna kyrka. Det gällde bl.a. uppväckande av döda, botande av stumma, blinda, förälmade, epileptiker och psykiskt sjuka samt hjälp åt barnaföderskor (Collijn 1929:88, 95ff.). I detta nunnekonvent bodde och verkade många nunnor som tillhörde den romerska högadeln, bl.a. familjerna Conti, Colonna och Orsini, med vilka Birgitta socialt sett var jämställd. Av dessa klarissor, som sannolikt tillhörde den strängare inriktning av franciskanorden som går under beteckningen *spiritualerna*, anses Birgitta ha tagit intryck som påverkat utformningen av hennes egna ordensregler (Collijn 1929:68ff., 89).

Ett dokument från påföljande dag gav tolv av nunnorna full avlat, vilket med facit i hand kan förklaras som en friskrivning från den etiska problematiken förknippad med det mycket handgripliga uppdraget att inför den långa hemtransporten avlägsna mjukdelarna på Birgittas kropp genom sjudning. Då bl. a. Birgittas spanske biktfader Alfonsus och Magnus Petri öppnade kistan första veckan i september för att själva utföra en sådan skelettering, ställdes man därför inför fullbordat faktum. Då klarissorerna uppenbarligen hade lyckats hemlighålla sin insats uppfattades detta som ett regelrätt underverk. Åtgärden kan naturligt nog främst motiveras hygieniskt, men var i högsta grad

samtidigt en religiös kulthandling. Birgittas jordiska kvarlevor omvandlades genom skeletonteringen till heliga relikter och hennes likkista blev transsubstantierad till ett relikvaskrin (Fogelklou 1919:204ff., 235ff; Collijn 1929:67ff; Lindblom 1962:7ff.).

Hemfärden

Av ett brev av den 15 december 1373 från fru Francisca Papazura, den romerska adelsdam som stått Birgitta närmast, framgår att resesällskapet med hennes relikter hade lämnat staden den 2 december (Collijn 1929:14, 16f. med not 31; Lindblom 1962:10).

I huvudsak bar man hennes kista på hästbår och red med reservhästar. Resan genomfördes ibland med så pass hög hastighet att man vid ett tillfälle tillryggalade nästan 10 mil på två dagar. Via Ravenna, Wien och Poznan nådde man Gdansk vid mitten av april. Det var sannolikt där man lät tillverka det underrede på vilken kistan ännu idag står i Vadstena (Lindblom 1955:33f; 1962:11f., 16f., 25; Fröjmark 1996:105f.).

På svensk mark måste färden ha skett i (dags-)etapper med systematiskt planerade gästningar i köpstäder och på gods som i flera fall ägdes eller disponerades av hennes släktingar och fränder, sådana som Påbonäs i Söderåkra socken, (Kalmar), Hultsby i Ryssby socken, Strömserum–Pata, Kråkerum–Mönsterås, Grönskog–Påskallavik, Figeholm i Misterhult socken, m.fl.

Söderköping nåddes den 29 juni (Or. papp. RA 0102). Väl där förberedde man sig inför relikvandringens sista etapp till Vadstena. Den skulle komma att ta nästan tre veckor och har av Andreas Lindblom karakteriserats som ett regelrätt triumftåg i Linköpingsbiskopens regi (Lindblom 1955; Fröjmark 1996:106). Vi kan alltså förutsät-

ta att Birgitta Birgersdotters relikter tillskrivits helbrägdagörande egenskaper och att transporten av kistan upp till Vadstena därför närmast utvecklats till en magnifik relikvandring, till vilken knöts olika kulthandlingar. Man kan här påminna om de s.k. korsvägsandakterna i det fria som var förknippade med altaren och/eller kultbilder eller stationsandakterna i kyrkorummet (Härdelin 2003:9ff.). Vid vissa uppehåll firade man mässan inför den tillströmmade menigheten.

I ett brev till ärkebiskopen av år 1380 berättar dottern Katarina att man lämnat Söderköping den 8 juli tillsammans med en stor folkskara och fått mängdens jubel att fördubblas genom att förevisa de heliga relikter, påvliga avlatsbrev och privilegier för klostret som man tagit med sig (Or. papp. RA 0102).

Resealtaren

Bärbara altarbord, resealtaren, benämndes *capellæ*. De var en metafor för närvaron av det gudomliga och symboliserade sannolikt även Kristi grav. De hade vid denna tid en lång tradition. Från hallbyggnaderna i 1000-talets Sigtuna härrör åtta sepulkralstenar som utgjort lock till relikgömmor i bärbara altarbord av sten eller trä. De rektangulära stenarna i exotiska och färgstarka bergarter var till ytan ungefär 20 å 30 cm² stora och 1 cm tjocka. Deras förekomst klargör att man i stadsgårdarnas hallbyggnader inte bara utövat hednisk, utan även kristen kult (Tesch 2001:28f., 2006:206ff., 2007:45ff.).

Längre fram under medeltid tillhörde ägaren av ett resealtare den exklusiva minoritet som dels hade råd att hålla sig med egen kaplan för altartjänsten och dels hade förutsättningar att genomföra långväga (pilgrims)resor.

År 1369 hade Birgitta och dottern Katarina fått påvens tillstånd att förrätta gudstjänst vid resealtare och vi vet, tack vare staden Roms bevarade färdpass av den 13 november 1373, att man vid avresan bl. a. medförde utrustning för att fira mässan, vilket specificeras som: "...ett skrin med altare och gudstjänstkärl, en (helgon)bild och några relikier, kyrkliga böcker, prästskrudar och vissa påvliga privilegiebrev, bl. a. ett, som ger dem tillåtelse att låta fira mässor på platser belagda med interdikt." (DS 7894, DS X 269, SRP 1070; Collijn 1929, Pl. IV; Övers. hos Theutenberg 2003:35f.).

Att resealtaren förekommer som donationer i vissa högreståndstestamenten kan därför tolkas som att ägaren tillhört den exklusiva grupp som enligt Smålandslagens kyrkobalk var "...så god karl att han döpt sig själv i Jordan...". Birgittas farfar Peter Israelsson /Finstaätten/ och flera av dennes förfäder uppges ha besökt det Heliga Landet. Hennes morfar, östgötalagmannen Bengt Magnusson d.y. /Folkungaättens lagmansgren/, uppgavs ha gjort en resa *ultra mare* år 1289 tillsammans med domprosten Lars i Linköping. Såväl tiohäradslagmannen Folke Karlsson /Lejonbalk/ som hans efterträdare Nils Sigriddsson /Natt och Dag/ sade sig i sina testamenten av år 1282 resp. 1299 ha besökt det Heliga Landet. (DS 742, 1278; S. Carlsson 1957:40; Gallén med bidrag av Liljeholm 1957 a:34f; Schüek 1959 410f; 1963:149; Gillingstam 1965:163f; Klockars 1976:20; M.G. Larsson 1986: 46ff.).

I nämnda testamente gav Folke Karlsson /Lejonbalk/ sin ...*capellam...meliorem tam cum calice quam cum omnibus alijs pertinentijs...* till nunneklostret i Skänninge och till sockenkyrkan i Stockaryd sitt resealtare utan tillhörande kalk. Ett resealtare nämns i

Cecilia Elofsdotters /Vingad pil/, testamente av år 1287 (DS 951) och i sitt testamente av år 1308 (DS 1583) gav en Birger Tomasson ett resealtare med nattvardskalk till Julita kloster (Röster från svensk medeltid 1990:51f.).

Här omnämns kalken men inte patenen. Troligen var det till ytan mycket begränsade lilla altarbordet därför kanske bara avsett för kalken.

Kurians restriktioner vad gäller resealtaren hade inte minst en ekonomisk förklaring. I två påvebrev av år 1244 och 1250 gavs predikarorden, respektive augustiner-eremiterna tillstånd att använda resealtaren, i det förra fallet med klausulen att de endast fick användas utanför städer och byar, i det senare att användningen inte fick inkräkta på sockenkyrkornas rättigheter (DS 311, Regest Potthast 14060; Jfr DS 5212, 8218, SD 2976, 2984, 3017, 3018, 3069, Vid. perg. 15150917 Stockholm RA).

Sikavarp på Öland – eller i Småland?

Vi är ganska väl underrättade om den kontinentala delen av hemtransporten av Birgittas kista, medan reserutten på svensk mark länge har varit föremål för källkritisk diskussion. (*fig. 1*)

Första angöringsplats i hemlandet uppges i Breviarium Lincopense av år 1493, som var nära knutet till Linköpingsbiskopen Nils Hermansson (1465–1500) och senare i Rannsakingar från 1600-talet, ha varit Kapelludden vid Sikavarp / Sikvarpshamn i Bredsättra socken på Ölands östsida i höjd med Borgholm. Dit skulle man ha anlänt den 28 maj, dvs. en dryg månad efter ankomsten till Gdansk (Lindblom 1955:25, 90ff.).

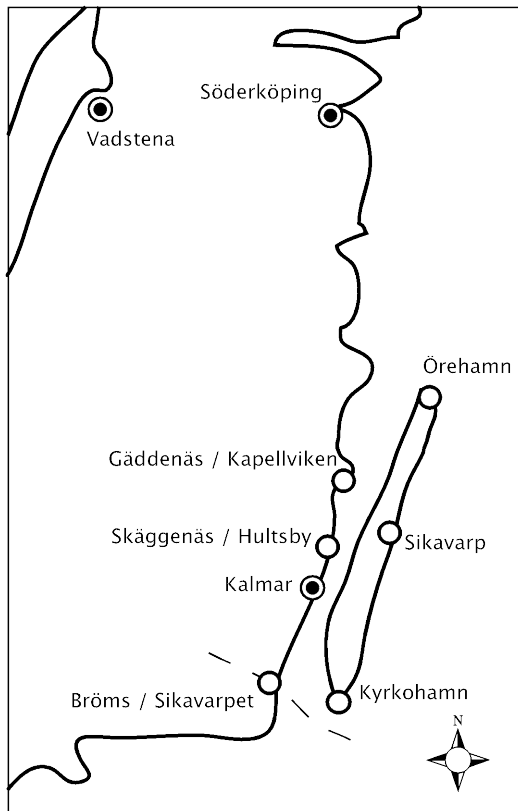

Fig. 1. Platser med anknytning till problemet om Birgittarelikernas väg mot Vadstena 1374. Karta red.

Vita Katherinæ presenterar en mycket förkortad och tillrättalagd berättelse av speciellt innehåll. Det är uppenbart att krönikören, med kommentaren *...som de ingalunda tänkt sig...* velat undvika att namnge platsen och den dramatiska sjöfärden över Östersjön i övrigt lämnas helt okommenterad (Citat efter Lindblom 1962:101; Fröjmark, Gustafson & Johansson 1996:88f.):

...Efter sin seglats kom de, ledda av en stjärna vilken strålade klarare än själva solen vid middagstid, fram till en hamn i Sverige som de ingalunda tänkt sig; sedan lade de välbehållna till vid hamnstaden i Östergötland, Söderköping...

Vad skulle kunna förklara att man så till den grad kommit ur kurs att man missat Kalmarsund? Beskrivningen av en ljusstark stjärna som lyst mitt på dagen och visat de sjöfarande vägen, är naturligtvis en symbolisk hänvisning till stjärnan över Bethlehem, men associerar också till en beskrivning av ett himlafenomen som t.ex. Halleys komet, som avbildats på Bayeuxtapeten (Fröjmark 1992:189; Rud 1994; Axelsson, Janzon & Rahmqvist 1996:149).

Med utgångspunkt från t.ex. varje enskilt observationstillfälle för Halleys komet efter 1300-talet, dvs. år 1456, 1531, 1607, 1682, 1835, 1910 och 1986, kan man, utifrån medelintervallet från år 240 f.Kr., 76.7 år, med ett närmevärde interpolera ett uppträdande av Halleys komet inom perioden 1372–1379 med en median på år 1375! Nationalencyklopedien uppger år 1378(?) (Nationalencyklopedien 1992:321ff.). Oavsett det exakta året så har alltså Halleys komet visat sig vid ungefär denna tid! Och Vita Katharinæ är från 1420-talet. Ett rimligt scenario är därför att man av hagiografiska skäl, och för att stärka intrycket att resesällskapet haft gudomligt beskydd, till huvudberättelsen fogat ett ”subnarrativ” som baserats på iakttagelser av detta himlafenomen. En väsentligt mer trivial tolkning är att det rör sig om en skönmålning av ett misslyckat försök att navigera efter stjärnorna (= med astrolabium?) över öppet hav.

Ragnhild Boström har påvisat att uppgiften om Kapelludden/Sikavarp i Bredsättra på Öland trots allt måste vara en myt som skapats som led i en kyrkopolitisk strategi. Det bör vara Linköpingsbiskopen Henrik Tidemansson som sökt knyta en Birgittatradition till biskopsgodset i Bredsättra, motiverat av kanonisationsprocessens ”kurrenssituation”. Kapellbyggnaden kan på

konsthistorisk grund dateras till redan 1200-talets första hälft och stenkorsset som står utanför bör också vara från 1200-talet (Svenskt ortnamnslexikon... 2003:160). Arkeologiska fynd pekar ytterligare bakåt mot 1100-talets senare del. Kapellets ursprungliga patrocinium är dessutom okänt. Det kan gissningsvis ha rört sig om det irländska helgonet S:ta Brigida. Kapelluddens historiska anknytning till den Heliga Birgitta kan enligt Boström allra tidigast dateras till 1400-talet (L.-O. Larsson 1974: 78f; Fröjmark 1992:189; Boström 2004).

Med stöd av Boströms källkritik kan sammanfattningsvis uppgiften om att resesällskapets första ankringsplats på svensk mark skulle ha legat i Bredsättra socken på Ölands östra sida avfärdas som ett historiskt falsifikat. Därmed kan blicken istället vändas mot övriga platser vid Kalmarsund med Birgittaminne

I 1515 års kapellförteckning betecknas kapellet på Kapelludden för *Sikawarp in Ølandia* (Hofrén 1949:417; Blomkvist 1979:76; Axelsson, Janzon & Rahmqvist 1996:141, 149). En sådan distinktion bör logiskt sett ha haft till funktion att göra skillnad gentemot ett annat, samtidigt existerande Sikavarp. Och ett sådant finns vid Kalmarsund på Smålandssidan nere vid den gamla riksgränsen!

Grämkkulla / Stackaskär(?)

I Birgittamiraklerna och Vita Katherine återges en berättelse med häradshövdingen i Bankekind i Östergötland, Håkan Faderson /stjärnbåt; † f. 1412/, som huvudperson. Berättelsen förefaller innehålla ett antal konkreta och trovärdiga detaljer. Han var gift med Ingegerd, dotter till Nils Dannes /Bielke/ (SD 1606). Det berättas att han blivit tagen som gisslan på sin gård i Örtomt

socken i Östergötland och förd till Bröms vid riksgränsen för vidare transport söderut. Bunden vid bryggan kunde han då höra dem som bar hem Birgittas relikier från Rom rasta i närheten. Hans rop på hjälp skulle då ha uppfattats av besättningen på den danska borgen på andra sida riksgränsen, som kommit och befriat honom. Han sägs därpå ha följt med resesällskapet till Vadstena, prisande Gud (Acta et processus... 1924 –31:464, 555; Lindblom 1962:105f; Myrdal & Bäärnhielm 1994:135f, 137; Utgren & Harrison 2003:114ff.).

Andreas Lindblom har lokaliserat den beskrivna händelsen till en udde i närheten av Grämkkulla (1515 *Gremaekwille*) innanför Stackaskär i Söderåkra socken invid riksgränsen. Utifrån de topografiska förhållandena innehåller berättelsen en påtaglig brist på logik: gränsborgen låg på väsentligt större avstånd än Stackaskär, där resesällskapet sägs ha uppehållit sig. Själva miraklet verkar därför ha bestått i att häradshövdingen fått nära nog övernaturliga röstresurser så att hans nödrop i och med det kunnat uppfattas ända borta på gränsborgen. Den logiska svagheten i berättelsen förklaras nog även i detta fall bäst med att det rör sig om en sammanställning av två skilda narrativ för att skapa legitimitet åt berättelsens anspråk på att behandla ett underverk, förklarat med närvaron av Birgitta Birgersdotters relikier.

Håkan Faderson-episoden har senast granskats källkritiskt av Anders Fröjmark, som accepterar tanken att episoden skulle ha varit lokaliserad till en plats nära Brömsehus, men anser att den påstådda anknytningen till resesällskapet med Birgitta Birgersdotters relikier skulle ha varit en efterhandskonstruktion (Fröjmark 1992:189ff.). Detta till trots finns en indikation på att be-

rättelsen skulle kunna ha en kärna av sanning – och därmed samtidigt inrymma ett argument för att den uppgivna hamnen Sikavarp på Öland skulle vara ett falsifikat – nämligen att närmaste vik i förhållande till Stackaskär, på Grisbäcksuuddes SV insida, bär namnet *Sikavarpet!*

Platsen bör vid den aktuella tiden ha legat under Påbonäs som ägdes av Kettil/Puke /Glysing/ och Ingeborg Eriksdotter /Bielke/, som – sannolikt änka – vistats fem år hos Birgitta i Rom och – ogift – uppges ha bott hos Birgitta på 1330-talet. De två familjerna var förenade med dubbla äktenskapsallianser mellan sina barn: Karl och Birger Ulfssöner /Ulvåsaätten/ var gifta med var sin Glysingsdotter (DS 7622; Collijn 1929:13; Gillingstam 1957:54f; Gallén med bidrag av Liljeholm 1957a:54; Lindblom 1962:106; Klockars 1976:51, 63, 86f., 147, 154; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:122, 128f.; Lovén 1996:327f., Fig. 164:21; Natur i Östra Småland 1997:26).

Stackaskär återkommer i den svenska historien i Per Brahe d.ä:s berättelse om sammanträffandet mellan Gustav Vasa och Kristian II år 1541 (Per Brahe den äldres... 1897:24ff.). Fyra år därefter omnämns Grisbäck som en lämplig hamn för flottans galärer (Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:122).

Kapellviken vid Gädde­näs

Till Kapellviken vid Gädde­näs i Ålem socken intill dagens Timmernabben är knuten en folklig Birgittatradition, återgiven i Rannsakingar av år 1667–1684 (Lindblom 1962:107 f; Hofrén 1949:416f; Brunius & Ferm 1990:262, 275f; Foton hos Fröjmark, Gustafson & Johansson 1996:90f.):

...När som S. Britas lijk kom ifrån Rom och skulle föras till Wastena kloster, det hon sifelf låtit upbygga, at begrafwas, blef det

öfwerfört ifrån Öland och landsatt på Smålandssijdhan uthi Strandahäradt och Ållhems sochn wid Gädde­nääss uthi Capellwiken, där som står upsatt et stort träkors, hwilket kallas S. Britas kors...

Prefixet *Kapell-* i platsnamnet åsyftar troligen ett fundament till ett kors av vilket troliga lämningar är synliga intill mynningen av en å eller kanal på det stora Strömserumgodsets nuvarande fastighetsgräns. (1600-tals-?) traditionen om korset har bibehållits in i modern tid. Platsnamnet Korset återfinns på moderna kartor och en mötes-/andaktsplats har iordningsställt kring ett stort träkors.

Rannsakingars redogörelse förutsätter uppenbarligen att berättelsen om Kapelludden i Bredsättra socken på Öland skulle vara historiskt korrekt, men den uppgiften har med säkerhet hämtats från Breviarium Lincopense, vilket helt underminerar dess källvärde. Den står f.ö. i stark kontrast till den förklaringsmodell som här förespråkas, nämligen att den svenska delen av relikfärden från Gdansk genom Sverige, via Söderköping fram till Vadstena, inletts med en första uppankring vid riksgränsen och därpå följt kustvägen upp till Söderköping med anhalter för gästning på gods, i köpstäder och vid omsättningsplatser som i stor utsträckning ägts av släktingar och fränder.

Med tanke på markägarförhållandena, dvs. att Linköpingsbiskopen haft en stark replipunkt i Ålem likaväl som i Bredsättra socken, betraktar Fröjmark upplysningen om en anhalt vid Kapellviken vid Gädde­näs i Ålem socken som sannolik (Fröjmark 1992:190ff.).

Det finns anledningar att anat att godset Strömserum vid denna tid skulle ha ägts av Birgitta Birgersdotters kusin Ingeborg Magnusdotter /Ulvåsaätten; † 1390/ och

hennes andre man, titulärjarlen av Orkney, riksrådet mm. Eringisl Suneson /Båt, Eringisl Sunesons ätt; † 1392/. Skriftliga källor för Strömserum saknas mellan år 1312 och 1438, men paret testamenterade år 1378 ett antal ”ströjor” i Ålem socken Vadstena kloster, där Eringisl Suneson var bosatt år 1389. Gissningsvis kan en donation av (hela?) Strömserum i så fall bildat finansiell bas för denna vistelse (klostrets i särklass mest kostsamma gäst?). (Rapp 31/10, SRPp 78; Ronge 1967:213; Gallén 1957:92f., Klockars 1976; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:153ff.; Brunius & Ferm 1990:269, 278, 303, 309).

Även de Birgittaminen som varit knutna till Gaddenäs i Ålem socken skulle följaktligen kunna antas ha en historisk kärna.

Det är sammanfattningsvis rimligt att anta, att en självständig berättelse om Håkan Faderssons gisslantagning fogats till en uppgift om att resesällskapet med Birgitta Birgersdotters kista på resan till Söderköping ankrat upp vid riksgränsen vid Stackaskär utanför Grämekulla, i den vik kallad Sikavarpet som ännu år 1541 kunde göra tjänst som ankringsplats för uppemot 20 av kungens fartyg.

Engelbrektskrönikan

I Engelbrektskrönikans avsnitt om kung Eriks flotta i sjönöd år 1434 framställs den Heliga Birgitta som potentiell hämnare sedan kungens holk Rosenkrans förlist utanför Skäggenäs och besättningen plundrat och bränt ett av hennes gods (Engelbrektskrönikan ... 1994:80f., 172f.):

I Kalmarna sund munde kongen koma, thet war Sancte Birgitta gantz liten froma.

... Inne widh Skäggenäs bröt then holk konungen badh rädde sik och swa sit folk.

... Sancte Birgitte lot sin fisk tha watne, thet munde konungen litet bathne.

Sancte Birgitte munde hämpnas swa then skadi, konungen gjorde henne tha.

... The brände thet gotz som the thet funne, swa at bönder thär enkte rädda kunne, hvarte fä, mat, klädher, kätzller eller gryto – the bönder matte altz enkte niuta.

Med rätte matte han haffve the bönder hämpd och icke Sancte Birgitte gotz upbränd!

Herman Schück gör antagandet att det refererade godset skulle kunna ha varit Hagelsrum i Målilla socken, vilket är helt orimligt, men kan förklaras med en äldre, felaktig uppgift (Schück 1994:87 m. not 10). Den topografiska situationen utpekar istället entydigt Hultsby i Ryssby socken, innanför förlisningsplatsen vid Skäggenäs, som det gods som blev plundrat av den skeppsbrutna besättningen (Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:224ff., 233f.). Skall man kanske uppfatta berättelsen som att besättningen (inkl. kungen!) varit i så dåligt skick att man i jakten på föda plundrat och bränt första bästa gods/by? Med vår kunskap om de mycket svåra förhållandena för tidens sjöfarare är det inte otroligt. Hur länge hade man legat till sjöss? Hade holken Rosenkrans i likhet med Birgittas skepp på väg från Gdansk år 1374 fått problem att navigera in i Kalmarsund?

Det finns visserligen inget primärt skriftligt belägg för att Hultsby skulle ha kommit i Birgittas ägo. I arvskiftet efter fadern år 1328 tilldelades det brodern Israel, men eftersom Birgitta efter 1300-talets mitt var enda kvarvarande syskon kan en del av deras jordinnehav då ha kommit till henne (DS 2658; Ferm, Rahmqvist & Thor

ÅKALLAT HELGON ELLER ANNAT KULTOBJEKT (abs. antal)	SJUKDOMAR, OLYCKSTILLBUD mm						
	A Förlam- ning, rörelse- handi- kapp	B Psykisk sjukdom Epilepsi	C Gravi- ditets- och barn- sängs- kom- plika- tioner	D Syn- och hörsel- fel	E Materi- ella skador och förluster	F Övriga sjuk- doms- tillstånd	G Drunk- nings- tillbud, mm
BIRGITTA (140)	8	16	3	19	16	19	19
KATARINA (198)	7	7	2	9	13	34	28
ÖVR. HELGON (26)	8	8	0	15	23	38	8
HELGA LÖSEN (91)	9	9	3	15	16	37	10
NICOLAUS (106)	5	8	4	17	17	39	11
ERIK (66)	6	12	6	15	21	35	6
BRYNIOLF (34)	26	15	6	18	12	21	3
Medelvärde (%), n = 7	10	11	3	15	17	32	12
Standardavvikelse	7.4	3.6	2.1	3.3	4.0	8.3	8.6

Tabell 1. Procentuell fördelning av miraklerna på anropat helgon eller annat kultobjekt, radvis. En viktning har utförts med kolumnmedelvärdet som fått utgöra provisorisk signifikansgräns. Observationer överstigande detta har markerats med skuggning.

1987:233; Klockars 1976:59; Blomkvist 1979:188f.).

Den markerade kopplingen till Birgitta i detta korta avsnitt av *Engelbrektskrönikan* och den indignerade undertonen kan möjligen tolkas som en reflex av ett konkret folkminne. Av kartbilden att döma bör Hulstby kunna ha varit en anhalt på relikvandringen 1374 efter ett uppehåll i Kalmar.

Mirakler

Under planeringen för ett helgons kanonisering samlade man in vittnesmål från människor som kunde redogöra för olika mirakler, som man associerade med ett potentiellt helgon eller dess relik. Av Myrdals & Bäärnhelms kartografiska översikt över de medeltida mirakelberättelsernas rumsliga fördelning framgår att just Birgittamiraklerna haft sin geografiska förankring i Kalmarområdet. Det kan nog bäst förklaras med

styrkan hos de platsanknutna folkminnena av den triumfatoriska delen av hennes relikfärd genom Kalmarsund våren 1374 (Myrdal & Bäärnhelm 1994: fig.1. G resp. B samt sid.136).

Den heliga Birgitta kom att kanoniserats år 1391. I kanonisationsprocessens redogörelse berättas hon personligen ha helat människor under sin levnad, medan vissa underverk sades ha inträffat efter hennes död. Det rör sig om ett brett spektrum av händelser såsom uppväckande av döda och hjälp åt barnaföderskor, läkning av benbrott och infektionssjukdomar, botande av besatta, stumma, blinda, fallandesjuka, lama, m.fl. Här presenteras en sorterad översikt av en beskrivande statistik rörande de nordiska mirakelberättelserna i form av ett tabellogram (Myrdal & Bäärnhelm 1994: Tab 6, sid. 116f.) (*Tabell 1*)

Kulten av Birgitta och Katarina hade nationell omfattning. Kategorin *Övriga helgon* innefattar Henrik, Ingrid resp. Petrus Olavi av Skänninge och David av Munktorp. *Helga Lösen* var en mytomspunnen altartavla i Stockholms Storkyrka föreställande korsnedtagningen. Dess kult hade geografiskt samband med stadens merkantila omland från södra Kalmarsundsområdet upp till Gästrikland och från Bohuslän i väster till södra Dalarna i norr samt därutöver ett antal områden i Östergötland, Västergötland och Småland. Nicolaus och Bryniolf var götaländska stiftshelgon medan Erik var stiftshelgon för Uppsala stift.

Av tabellogrammets struktur framgår att de sju kategorierna av mirakler, A–G, bildar fyra grupper. Kategori A. *Förlamningar och rörelsehandikapp*, är en exklusivitet för Bryniolf medan kategori G. *Drunkningstillbud mm*, lika tydligt är en exklusivitet för Katarina och Birgitta. Detta bekräftas av standardavvikelserna. Det framgår även att kategorierna E–F. *Materiella skador och förluster* resp. *Övriga sjukdomstillstånd*, utgör en grupp för sig. Kategori F. *Övriga sjukdomstillstånd* uppvisar en strukturell likhet inbördes mellan Bryniolf och Birgitta. Eftersom Birgittamiraklerna utskiljer sig genom sin relativt jämna fördelning på sjukdoms- och olyckstillbud antyder den relativa överrepresentationen för kategorierna B–D. *Psykisk sjukdom och epilepsi, graviditets- och barnsängskomplikationer* resp. *Syn- och hörsselfel* att Birgitta delvis måste ha övertagit Bryniolfs roll.

Ett vittnesmål avlades i Spoleto år 1380 av den spanska anakoret, som följt Birgitta på hennes mer än årslånga pilgrimsresa till Jerusalem. Hon berättade att Birgitta, vid skeppsbrottet i Jaffa, hade lugnat henne

med förutsägelsen–profetian att alla skulle bli räddade (Collijn 1929:95ff., 114).

Det framkommer ingen tydligt genusrelaterad tendens att gravida kvinnor och kvinnor i barnsäng företrädesvis skulle ha vänt sig till Birgitta eller Katarina! Att Katarina och Birgitta däremot anropades i sjönöd och vid drunkningstillbud bör betyda att man relaterat till berättelser i Katarinas och Birgittas personhistoria om lyckosamma räddningar i jämförbara situationer.

Referenser

- Acta et processus canonizacionis beate Birgitte.*
Efter Cod. A 14 Holm., Cod. Ottob. lat. 90 och Cod. Harl. 612 med inledning, person- och ortregister utgivna av Isak Collijn. Svenska fornskriftssällskapets samlingar. Serie 2:1. Uppsala 1924–31.
- Anthoni, E. 1957. van Kyren. *Äldre svenska frälsesläkter. Åttartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1.* Stockholm.
- Axelsson, R. & Janzon, K. & Rahmqvist, S. 1996. *Det medeltida Sverige. 4 Småland. 3 Öland.* Stockholm.
- Blomkvist, N. 1979. Kalmars uppkomst och äldsta tid. *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden fram intill 1300-talets mitt.* Kalmar.
- Boström, R. 2004. Birgittakulten i Sikavarp på Öland. *Fornvännen.* Stockholm.
- Brunius, J. & Ferm, O. 1990. *Det medeltida Sverige. 4 Småland. 2 Handbörd, Stranda.* Stockholm.
- Carlsson, S. 1957. Folkungaättens lagmangren. *Äldre svenska frälsesläkter. Åttartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. häfte 1.* Stockholm.
- Collijn, I. 1929. *Birgittinska gestalter. Forskningar i italienska arkiv och bibliotek.* Uppsala.

- Engelbrektskrönikan*. Redigering, inledning och kommentar av Sven-Bertil Jansson. Stockholm 1994.
- Ferm, O., Rahmqvist, S. & Thor, L. 1987. *Det medeltida Sverige. 4 Småland. 1 Norra och Södra Møre, Kalmar stad*. Stockholm.
- Fogelklou, E. 1919. *Birgitta*. Stockholm
- Fröjmark, A. 1992. Birgittarelikernas hemkomst. *Kyrkohistorisk årskrift* 1992. Uppsala.
- Fröjmark, A. 1996. Från Erik pilgrim till Erik konung. Om helgonkulten och Sveriges kristnande. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. B. Nilsson. Uppsala.
- Fröjmark, A., Gustafson, K.G.J. & Johansson, A. 1996. *Kalmarunionens tidevarv: platser och minnen*. Kalmar.
- Gallén, J. 1957. *Ulvåsaätten. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1*. Stockholm.
- Gallén, J. med bidrag av A.F. Liljeholm. 1957 a. *Finstaätten. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1*. Stockholm.
- Gallén, J. 1957 b. *Läma. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1*. Stockholm.
- Gillingstam, H. 1957. *Glysing. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1*. Stockholm.
- Gillingstam, H. 1965. *Lejonbalk. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 2*. Stockholm.
- Härdelin, A. 2003. *I Kristi och hans Moders spår. Om stationsandakter i Vadstena*. Sällskapet Runica et Mediaevalia. Scripta minora 8. Stockholm
- Klackenberg, H. 1986. Feodalism i Finnveden: biskop Henrik och Berga. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetariseringen i medeltidens Sverige*. Lund.
- Klockars, B. 1976. *Birgittas svenska värld*. Stockholm
- Hofrén, M. 1949. Socken- och häradsgräns. *Ålems socken. Historia och beskrivning*. Ålem.
- Larsson, L.-O. 1974. *Historia om Småland*. Växjö.
- Larsson, M. G. 1986. Ingvarstågets arkeologiska bakgrund. Fornvännen. *Stockholm*
- Lindblom, A. 1955. Birgittas sista färd. *Rig* 38. Stockholm.
- Lindblom, A. 1962. *På Birgittas vägar*. Stockholm.
- Lovén, Ch. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm.
- Myrdal, J. 2003. *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*. Sällskapet Runica et Mediaevalia. Scripta minora 9. Stockholm.
- Myrdal, J. & Bäärnhielm, G. 1994. *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser med en katalog över svenska mirakelberättelser och en nyöversättning av Brynolfsmiraklerna*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum nr 19. Skara.
- Möller, P. & Gillingstam, H. 1989. *Ulv. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt et al. I. Häfte 3*. Stockholm.
- Nationalencyklopedien*. Åttonde bandet. Högnäs 1992.
- Natur i Östra Småland*. Länsstyrelsen i Kalmar län 1997. Kalmar.
- Nordberg, M. 1995. *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374*. Stockholm.

- Per Brahe den äldres fortsättning av Peder Svarts krönika, utgiven av O. Ahnfelt. *Lunds universitets Årsskrift. Band 34. Afdeln. I, N:r 1*. Lund 1897.
- Pettersson, K.-U. 1957. *Lejonansikte, Hemming Ödgislasons ätt. Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom F. Wernstedt. I. Häfte 1*. Stockholm.
- Ronge, H. H. 1967. En medeltida jordebok från Östra Småland. Orter och namn. *Festskrift till Valter Jansson. Lund. (Även i Namn och Bygd 1967)*.
- Rud, M. 1994. *Bayeux tapeten och slaget vid Hastings 1066*. Stockholm
- Röster från svensk medeltid*. 1990. Latinska texter i original och översättning. Utg. av H. Aili et al. Göteborg.
- Schück, H. 1959. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Stockholm.
- Schück, H. 1963. Kansler och capella regis under folkungatiden. *Historisk tidskrift*. 85 årg. Stockholm.
- Schück, H. 1994. *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. Stockholm.
- Svenskt ortnamnslexikon*, utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. M. Wahlberg. Uppsala 2003.
- Tesch, S. 2001. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrkotopografi. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Red. S. Tesch & R. Edberg. Sigtuna.
- Tesch, S. 2006. På fast grund. Om det äldsta stenkyrkobyggnadet i Sigtuna. *Hikuin* 33. Kirkearkæologi i Norden. Højbjerg.
- Tesch, S. 2007. Tidigmedeltida sepulkralstenar i Sigtuna. *Situne Dei*.
- Theutenberg, B. J. 2003. Bidrag till frågan om Birgitta Birgersdotters genealogi och västgötska förbindelser. *Heliga Birgitta och Västergötland*. Red. J. Hagberg. Skara.
- Utgren, L. & Harrison, D. 2003. *Birgittas vägar*. Örebro.

Summary

Various sources and popular memories indicate that a number of places have become associated with the route along which the relics of Birgitta Birgersdotter (Saint Bridget of Sweden) were transferred through Sweden in the summer of 1374. The foremost of these is Kapelludden, now Sikvarpshamn in Bredsättra parish on the east coast of Öland, and another such site is Stackaskär in Söderåkra parish on the national border (between Sweden and Denmark). Hultsby in Ryssby parish is indirectly identified as a probable rest stop, and some memories are also associated with Kapellviken by Gäddenäs in Ålem parish.

A critical review of the sources has shown that the association with Öland likely is historically inaccurate, while the information obtained regarding the places along the Kalmar-sund likely are more reliable, and that these actually were stops along the way to Vadstena on the triumph-like journey of the relics.